

هو العليم

علت عبارات مختلف فقهاء در باب انکار ضروری

سلسله دروس خارج فقه - ارتداد - جلسه دهم

استاد

آیت الله حاج سید محمد محسن حسینی طهرانی
قدس الله سره

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلام مرحوم حاج شیخ حسین حلی - رحمة الله علیه - بیان شد که ایشان اخباری را برای حکم به ارتداد، بدون توجه به جنبه علم و عدم علم ذکر می کنند و منظوری از این اخبار دارند که بعداً منظورشان را عرض خواهیم کرد. دو مورد از آن اخبار را عرض کردیم، دو یا سه مورد دیگر را هم بیان می کنیم.

یک روایت صحیحۀ عبدالله بن سنان است از امام علیه السلام که می فرماید:

مَنْ ارْتَكَبَ كَبِيرَةً مِنَ الْكَبَائِرِ فَرَّغَ أَنَّهَا حَلَالٌ أَخْرَجَهُ ذَلِكَ مِنَ الْإِسْلَامِ وَ غَذِبَ أَشَدَّ الْعَذَابِ وَ إِنْ كَانَ مُعْتَرِفًا أَنَّهُ ذَنْبٌ وَ مَاتَ عَلَيْهَا أَخْرَجَهُ مِنَ الْإِيمَانِ وَ لَمْ يُخْرِجْهُ مِنَ الْإِسْلَامِ وَ كَانَ عَذَابُهُ أَهْوَنَ مِنْ عَذَابِ الْأَوَّلِ.^۱

خارج شدن روح ایمان حین انجام گناه

روایت دلالت می کند بر اینکه هر گناهی که انسان انجام می دهد، حکم به حلیت این گناه، او را از اسلام خارج می کند. روایات دیگری هم در این زمینه داریم که «**لَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِنًا حِينَ أَذْنَبَ**» یا «**حِينَ يَذْنِبُ**»^۲ که موقع انجام گناه روح ایمان خارج می شود.

آثار اعتراف به گناه

اما در مورد اسلام، حکم به حلیت این گناه، او را از اسلام خارج می کند و اعتراف به گناه فقط ایمان او را از بین می برد.

روایت دیگر، روایت برید عجلی است:

عَنْ بُرَيْدِ الْعَجَلِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ أَدْنَى مَا يَكُونُ الْعَبْدُ بِهِ مُشْرِكًا قَالَ فَقَالَ:

^۱. وسائل الشيعة، ج ۱، أبواب مُقَدِّمَةِ الْعِبَادَاتِ، باب ۲، ص ۲۲، ح ۴۹:

«عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ الرَّجُلِ يَرْتَكِبُ الْكَبِيرَةَ فَيَمُوتُ هَلْ يُخْرِجُهُ ذَلِكَ مِنَ الْإِسْلَامِ وَ إِنْ غَذِبَ كَانَ عَذَابُهُ كَعَذَابِ الْمُشْرِكِينَ أَمْ لَهُ مَدَّةٌ وَ انْقِطَاعٌ فَقَالَ: «مَنْ ارْتَكَبَ كَبِيرَةً مِنَ الْكَبَائِرِ فَرَّغَ أَنَّهَا حَلَالٌ أَخْرَجَهُ ذَلِكَ مِنَ الْإِسْلَامِ وَ غَذِبَ أَشَدَّ الْعَذَابِ وَ إِنْ كَانَ مُعْتَرِفًا أَنَّهُ ذَنْبٌ وَ مَاتَ عَلَيْهَا أَخْرَجَهُ مِنَ الْإِيمَانِ وَ لَمْ يُخْرِجْهُ مِنَ الْإِسْلَامِ وَ كَانَ عَذَابُهُ أَهْوَنَ مِنْ عَذَابِ الْأَوَّلِ.»»

^۲. الكافي، ج ۵، كِتَابُ الْمَعِيشَةِ، بَابُ الْقِمَارِ وَ النَّهْبَةِ، ص ۱۲۳، ح ۴ (با قدری اختلاف):

عَنْ أَبِي الْجَارُودِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ: لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَ هُوَ مُؤْمِنٌ وَ لَا يَسْرِقُ السَّارِقُ حِينَ يَسْرِقُ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ وَ لَا يَنْهَبُ نَهْبَةً ذَاتَ شَرَفٍ حِينَ يَنْهَبُهَا وَ هُوَ مُؤْمِنٌ» الْحَدِيثُ.

«مَنْ قَالَ لِلنَّوَاةِ إِنَّهَا حَصَاةٌ وَلِلْحَصَاةِ إِنَّهَا نَوَاةٌ ثُمَّ دَانَ بِهِ»^۱.

و این بحث به طور کلی راجع به مراتب ایمان و مراتب شرک است که از مانحن‌فیه اجنبی است.
روایت دیگر از سلیم بن قیس است:

عَنْ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ يَقُولُ: «... وَ أَدْنَى مَا يَكُونُ بِهِ الْعَبْدُ كَافِرًا مَنْ زَعَمَ أَنَّ شَيْئًا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ اللَّهَ أَمَرَ بِهِ وَ نَصَبَهُ دِينًا يَتَوَلَّى عَلَيْهِ وَ يَزْعُمُ أَنَّهُ يَعْبُدُ الَّذِي أَمَرَ بِهِ وَ إِنَّمَا يَعْبُدُ الشَّيْطَانَ»^۲.

در این روایت، **إنكار ما علم أنه من الدين** است که موجب کفر خواهد شد. عرض شد که ایشان همان مطالب صاحب جواهر را نقل می‌کنند و آنچه از صاحب ذخیره و کشف اللثام یا از مجمع البرهان نقل شده است که علم شرط است بیان می‌کنند و در آخر در بیان حکم خودشان می‌فرمایند که روایاتی که در اینجا وجود دارند مبهم هستند.

بعضی از این روایات می‌گویند که انکار فرائض موجب خروج از اسلام است و در بعضی از روایات، **مَا عَلِمَ أَنَّهُ مِنَ الدِّينِ** موجب خروج از اسلام است و در بعضی از روایات داریم که **«أَدْنَى مَا يَكُونُ الْعَبْدُ بِهِ مُشْرِكًا قَالَ فَقَالَ: «مَنْ قَالَ لِلنَّوَاةِ إِنَّهَا حَصَاةٌ وَلِلْحَصَاةِ إِنَّهَا نَوَاةٌ ثُمَّ دَانَ بِهِ»** یعنی این موجب شرک است یا کسی که گناهی را انجام دهد، **«مَنْ ارْتَكَبَ كَبِيرَةً مِنَ الْكِبَائِرِ فَرَزَعَمَ أَنَّهَا حَلَالٌ»** موجب خروج از اسلام است و امثال ذلک.

مسئله‌ای را که ما قبلاً مطرح کردیم این است: آنچه در روایات بر حسب ظاهر و بادی امر به نظر می‌رسد این است که یک ملاک و معیار مشخصی برای حکم به ارتداد و کفر وجود ندارد. در بعضی از روایات **«عَلِمَ»** هست و در بعضی از روایات نیست. اصلاً در بعضی از روایات از اینها صرف نظر شده است. در روایتی که از امیرالمؤمنین علیه‌السلام هست که دو نفر عبادت صنم می‌کردند، حضرت آنها را خواند **«وَدَعَا أَنْكَرَ عَلَيْهِمَا وَ لَمْ يَقْبَلَا فَقَتَلَهُمَا»^۳ «عَلِمَ»** و **«زَعَمَ أَنَّهَا حَلَالٌ»** در این روایات نیست. لذا ایشان با توجه به این روایات

۱. الکافی، ج ۲، کتاب الإیمان و الکفر، باب الشُّرک، ص ۳۹۷، ح ۱.

۲. الکافی، ج ۲، کتاب الإیمان و الکفر، باب أدنى ما يكون به العبد مؤمناً أو كافراً أو ضالاً، ص ۴۱۵، ح ۱.

۳. وسائل الشیعة، ج ۱۸، ابواب الإرتداد، باب ۹، ص ۵۵۶، ح ۱:

«عَنِ الْفُضَيْلِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّ رَجُلَيْنِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ كَانَا بِالْكُوفَةِ فَأَتَى رَجُلٌ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَشَهِدَ أَنَّهُ رَأَاهُمَا يَصَلِّيَانِ لِلصَّنَمِ فَقَالَ لَهُ: «وَيَحْكُ لَعْلَهُ بَعْضُ مَنْ تَشَبَّهَ عَلَيْكَ»
فَارْسَلَ رَجُلًا فَنَظَرَ إِلَيْهِمَا وَ هُمَا يَصَلِّيَانِ إِلَى الصَّنَمِ فَأَتَى بِهِمَا فَقَالَ لَهُمَا: «إِرْجِعَا»، فَأَبَيَا فَخَذَّ لَهُمَا فِي الْأَرْضِ خَذًّا فَأَجَجَ نَاراً فَطَرَحَهُمَا فِيهِ.»

استفاده می‌کنند که فقیه نمی‌تواند حکم کند: اگر کسی که منکر ظواهر اسلام است و انکار ظواهر می‌کند کافر است، به‌خاطر اینکه دلیل خاصی بر انکار چنین شخصی نیامده است؛ چه‌بسا انکار این فرد **لِشَبْهَةٍ** باشد و امثال ذلک. از یک طرف السنه فقهاء بر این است که این انکار مستلزم انکار نبی باشد، یعنی اگر برگشت به انکار نبی داشته باشد موجب کفر و ارتداد است، آن‌وقت این استلزام انکار نبی، خودش محلّ برای شبهه و اختلاف آراء شده است که در چه صورت این انکار مستلزم انکار نبی است؟ آیا صرف انکار یک ضروری، مستلزم انکار نبی است؟ همین بحث‌هایی که ما در جواهر کردیم دوباره در اینجا مطرح می‌شوند. آیا می‌توانیم بگوییم که برگشت و ارجاع صرف انکار ضروری‌ای از ضروریات به انکار نبی است؟ یا اینکه ممکن است این انکار ضروری **لِشَبْهَةٍ حَصَلَتْ لَهُ** باشد و بنابراین موجب انکار پیغمبر نخواهد بود؟ حالا این شبهه تا چقدر دوام داشته باشد؛ آیا این شبهه به ادنی تأملی از بین برود یا بماند؟

آنچه برای حکم به کفر مطرح است، یعنی آنچه نمی‌توان در آن شک کرد این است که قضیه انکار **فَرِيضَةٍ مِنَ الْفَرَائِضِ** یا انکار ضروری‌ای از ضروریات، کأنّ یک امر ارتکازی عند الفقهاء است و نفس [انکار] ضروری نمی‌تواند موجب خروج عن الإسلام باشد. اگر **اسْتَوْجَبَ** یا **أَوْجَبَ** **إِنْكَارَ النَّبِيِّ**، به این کیفیت موجب انکار شود خروج عن الإسلام است؛ یعنی اگر شخصی به این کیفیت بگوید، یعنی اگر ما بخواهیم کلام اینها را معنا و توجیه کنیم، باید این‌طور بگوییم: اگر شخصی به موضوع و به اینکه این کلام **مِنْ قِبَلِ اللَّهِ** است یقین داشته باشد و درعین حال انکار کند و بگوید که من او را قبول ندارم، **لَا شَكَّ وَ لَا شَبْهَةَ** این فرد مرتد و کافر است! منظور از انکار رسالت این است.

اگر یک‌وقت یقین به موضوع ندارد و بگوید که این شخص که این حرف‌ها را گفته است پیغمبر نیست، طبعاً خارج از محط بحث است. یا اینکه یقین به موضوع داشته باشد اما یقین نداشته باشد بر اینکه رسول این کلام را وحی **مِنْ قِبَلِ اللَّهِ تَعَالَى** القاء می‌کند و بگوید که کلام او **مِنْ عِنْدِ نَفْسِهِ** است. خیلی‌ها در زمان پیغمبر می‌گفتند که این حرفی که او می‌زند **مِنْ عِنْدِ نَفْسِهِ** است و تفریق قائل می‌شدند بین وحی که مانند آیات قرآن بر پیغمبر می‌آید و کلامی که پیغمبر می‌گفتند که این کلام را **مِنْ قِبَلِ نَفْسِهِ** می‌دانستند و او را جائز الخطاء در کلمات خود به حساب می‌آوردند. حالا در این مورد هم با اینکه می‌گوییم: اشتباه است اما ممکن است اعتقادش این‌طور باشد. اما اگر به موضوع و به اینکه این کلام **مِنْ قِبَلِ اللَّهِ** است، یقین داشته باشد و درعین حال انکار کند و بگوید که من او را قبول ندارم، **لَا شَكَّ وَ لَا شَبْهَةَ** که این فرد مرتد و کافر است! منظور از انکار رسالت این است.

اینکه می‌گویند: «انکار رسالت، به‌نحو انکار ضروری‌ای از ضروریات دین و انکار فریضه‌ای از فرائض یا **إِنْكَارُ مَا عَلِمَ أَنَّهُ مِنَ الدِّينِ وَ يُنْكَرُهُ**»، و اینکه می‌گویند: «اگر موجب انکار رسالت شود» یعنی به او بگویند

که اگر پیغمبر در مقابل تو بایستد و بگوید که من می گویم که در این زمان باید این حکم را اجرا کرد، در این حال چه می گویی؟! اگر بگوید که من قبول ندارم، طبعاً **لا شک و لا شبهة** این فرد کافر است! مثل اینکه از اول اصلاً خودش انکار رسالت کند و از اول بگوید که این کلام رسول خدا را قبول ندارم، قرآن را قبول ندارم؛ این هم همین است و فرق نمی کند.

اما یک وقت می گوید که این احکام مربوط به زمان سابق است و اگر هم پیغمبر گفته است، مربوط به زمان خود پیغمبر بوده است؛ این کلام، انکار رسالت نیست. چه اشکال دارد؟! می گوید که الآن اعتقاد بر این است.

عدم تأثیر زمان و مکان در اجتهاد و فتوا

همین مسائلی که ممکن است امروزه مطرح کنند؛ تأثیر زمان و مکان در اجتهاد، فتوا، شرایط، محیط، خصوصیات، قضایا و به طور کلی جوانبی که موجب می شوند فتوای فقهی در یک زمان فرق کند. البته ما زمان، مکان، شرایط و امثال ذلک را دخیل نمی دانیم؛ این طور نیست که زمان و مکان تغییر دهند.

توصیه اُکید به حجامت در روایات

حکم شرعی جَرَح و اخراج دَم

من باب مثال راجع به جَرَح و اخراج دَم که مثلاً اگر به حدّ منفعت باشد که همان حدّ حجامت و امثال ذلک است، [اشکال ندارد.] در زمان خود ائمه علیهم السّلام هم حجامت و اخراج دم مستحب بوده است و اتفاقاً روایات هم برای آن خیلی زیاد است؛ از امام رضا علیه السّلام روایت داریم،^۱ از پیغمبر داریم،^۲ از امام صادق علیه السّلام داریم که فصل حجامت ربیع است،^۳ فصل بسیار خوبی است و همین مسئله در طب قدیم خیلی مورد استفاده قرار می گرفته است و مشخص بوده است که منفعت محلّه ای بر این حجامت بار شده است و در روایات هم بر آن خیلی تأکید شده است، خود ائمه هم این کار را انجام می دادند و حجامت می کردند. ولی

۱. عیون أخبار الرضا علیه السّلام، ج ۲، باب ۳۱: فیما جاء عن الرضا علیه السّلام من الأخبار المجموعة، ص ۳۵، ح ۸۳:

«و بهذا الإسناد قال: قال رسول الله صَلَّى الله عليه و آله و سلّم: **«إِنْ يَكُنْ فِي شَيْءٍ شِفَاءٌ فِي شَرْطَةِ حَجَامٍ أَوْ شَرْبَةِ عَسَلٍ.»**»

۲. من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ابواب الطهارة، باب غُسل يوم الجمعة و دُخُولِ الحَمَّامِ و آدَابِهِ و ما جاء فِي التَّنْظِيفِ و الزَّيْنَةِ، ص ۱۲۶، ح ۲۹۹:

«قال رسول الله صَلَّى الله عليه و آله و سلّم: **«لَدَاءُ ثَلَاثَةٍ و الدَّوَاءُ ثَلَاثَةٌ فَأَمَّا الدَّاءُ فَالدَّمُ و المِرَّةُ و البلغمُ فدواءُ الدَّمِ الحِجَامَةُ و دواءُ البلغمِ الحَمَّامُ و دواءُ المِرَّةِ المَشْيُ.»**»

۳. بحار الأنوار، ج ۵۹، أبواب الأدوية و خواصها، باب ۹۰، ص ۳۰۶، ح ۱.

اخراج دَم برای غیر حجامت، من باب مثال اگر این اخراج دم موجب ضعف و مرض شود، شاید حرام هم باشد. اگر بخواهد مرضی را بیاورد، دیگر طبیعتاً حرام است.

حکم اهداء دَم

اما مسئله‌ای که در این زمان مطرح است اهداء دم می‌باشد که اگر فی حدّ نفسه امری باشد، صرف نظر از حجامت و غیره مثلاً الآن ممکن است در بعضی از شرایط، حیات یک فرد جداً و واقعاً منوط به اهداء دَم باشد، طبعاً انسان دَم خودش را اهداء می‌کند و بعد هم با ادویه و یا با بعضی از مواد جایگزین می‌شود؛ مثلاً دواپی به او می‌دهند یا قرص‌هایی به او می‌دهند و یا ویتامینی به او می‌دهند که به سرعت جبران می‌کند، یا مواد خون‌ساز به او می‌دهند که زود جایگزین می‌شود. قضیه اهداء دم که در زمان سابق نبود؛ اگر آن موقع به شخصی می‌گفتند که یک مقدار از خون خودت را بده، شاید حکم به حرمت هم می‌شد ولی در این زمان نه تنها درباره اهداء دَم حکم به حرمت نمی‌شود بلکه ممکن است در بعضی از موارد حکم به وجوب هم شود.

تأثیر زمان و مکان در تغییر مصادیق حکم

این تبدل حکم در یک زمانی دَوْن هَذَا، از این باب نیست که زمان [موجب تبدل حکم است]، اشتباه نشود! اشتباهی که اینها می‌کنند این است که می‌گویند: «زمان و مکان به‌طور کلی حکم را عوض می‌کنند!» نه‌خیر، زمان و مکان مصادیق حکم را تغییر می‌دهند، این‌طور نیست که حکم را عوض کنند! نفس اخراج دم حرام نیست بلکه اخراج دم بدون منفعت محلّله حرام است؛ مانند ضرب و جرح؛ چون منفعت محلّله‌ای بر آن مترتب نیست حرام است. اما اگر در زمانی شرایط برای منفعت محلّله پیدا شد اشکالی ندارد.

پس زمان و مکان حکم را عوض نمی‌کنند بلکه شرایط تحقق حکم کلی را فراهم می‌کنند. حکم کلی این است که اگر بر جرح منفعت محلّله‌ای بار شود، حرام نیست ولو در زمان خود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم باشد. و اگر منفعت محلّله‌ای مترتب نشود، حرام است ولو فی زماننا هَذَا. پس زمان و مکان چیزی را عوض نکردند. اگر در زمان خود رسول خدا این‌طور بود یعنی اگر ممکن بود که دم را به مریضی اهداء کرد، در زمان خود رسول خدا حلال می‌شد و اگر الآن در شرایطی که باشیم بر خود جرح منفعت محلّله‌ای مترتب نشود، - در همین زمان ما هم که عصر اتم است و یکی یکی کشورها [بمب اتم می‌سازند]، شنیده‌ایم که اخیراً پاکستان هم بمب اتم ساخته است! حالا چه زمانی نوبت ما شود خدا می‌داند! - در همین زمان ما حرام است! پس اینکه زمان و مکان در اجتهاد دخالت دارند، حرف خیلی بی‌معنایی است! زمان و مکان چه دخالتی دارند؟! صحبت در این است که در هر شرایطی اگر شرایط برای تحقق آن حکم کلی مِنْ قَبْلِ الشَّارِع باشد، مصادیق برای این حکم کلی هم در خارج تحقق پیدا می‌کنند و اگر در زمانی شرایط نباشد، مصادیقش هم تحقق پیدا نمی‌کنند. این‌طور نیست که این حکم از حرمت به حلیت متبدّل شود! هیچ‌وقت حرام به حلیت

متبدّل نخواهد شد و هیچ وقت حلال به حرام متبدّل نخواهد شد! من باب مثال همین شراب و خمر که حرام است، هیچ وقت این حرمت به حلیّت متبدّل نخواهد شد.

لَعَلَّ قَائِلًا يَقُولُ: پس در اکل میته یا در شرایط اضطرار حکم چیست؟! می گوئیم: حرام به حلال متبدّل نشده است بلکه تحت حکم کلی خودش حرام بود، یعنی شرب خمر بدون منفعت محلّله حرام است، اما اگر برای مریضی، خمر حکم دوا را داشت و این دوا منحصر به فرد در خمر بود، دیگر در این صورت حرام نیست.

تعلّق احکام خمسه به موضوعات کلی دون مصادیق خارجی

بنابراین طبق آن مبانی ای که ما قبلاً خدمتتان عرض کردیم، هیچ وقت حرمت و حلیّت و احکام روی شخص خاصی نمی رود. سابق خدمتتان عرض شد که احکام خمسه روی مصادیق خارجی نمی روند؛ احکام خمسه روی موضوعاتی می روند که آن موضوعات با تحقق به شرایط و جزئیات و خصوصیات تحقق موضوعی پیدا می کنند و عنوان موضوع به خود می گیرند.

بنابراین هیچ وقت حکم حرمت روی فرد خمر خارجی نرفته است بلکه خمر خارجی مصادیق برای خمر است. من باب مثال در این لیوان ماء است آیا این ماء به خصوص حلال است یا حرام است؟! نمی دانیم چون حرمت و حلیّت روی ماء نرفته است؛ این ماء تحت حکم کلی قرار می گیرد که آن حکم کلی، موضوع کلی قرار می گیرد و حکم کلی روی آن رفته است. اگر شرب این ماء برای بدن مفید باشد حلال می شود و اگر شرب همین ماء برای بدن مضر باشد حرام می شود. اگر الآن که ما در ماه صفر هستیم و بدون صوم بخوایم این آب را تناول کنیم، حلال می شود اما اگر در ماه رمضان باشیم و صائم باشیم حرام می شود.

تمام اینها به خاطر این است که هیچ وقت احکام خمسه روی نفس موضوعات خارجی نمی رود بلکه احکام خمسه روی موضوع کلی می رود، و آن موضوع کلی هم برطبق شرایط و اجزاء و جزئیات معنون به آن موضوع می شود.

عنوان ماء مفید و بدون ضرر در غیر صوم، **موضوع کُلّی** می شود و بر این موضوع کلی حکم حلیّت، حکم استحباب، حکم وجوب یا حکم حرمت می آید، آن وقت این ماء در خارج، مصداق برای آن موضوع کلی است؛ والاّ به نفس این ماء، حرمت یا حلیّت یا وجوب یا سایر احکام دیگر اطلاق نمی شود.

تلمیذ: شاید اینهایی که قائل به بسط زمان و مکان در احکام فقهیه هستند، مرادشان همین باشد. یعنی تسامح در تعبیر است و واقعیت نیست؛ چون آنها هم نمی توانند بگویند که زمان و مکان چیزی است که در حکم تأثیر کند، می خواهند بگویند که زمان طوری تغییر یافته است که آن موضوعش عوض شده است. استاد: می گویند که زمان حکم را عوض می کند.

تلمیذ: نمی توانند اثبات کنند. ما زمانی نداریم که بخواید حکم را عوض کند.

استاد: بله، مثلاً تابه حال یک شیء حرام بوده و حالا حلال می شود.

تلمیذ: چرا حرام می شود؟ چرا حلال می شود؟ یعنی منفعت نداشت، حالا منفعت دارد، پس خودبه خود موضوع عوض می شود که حکم هم عوض می شود.

تلمیذ: این افراد می گویند که زمان منفعت را می زاید.

استاد: پس اینها می خواهند بگویند که این [موضوع] تحت آن موضوع بود و تمام شد. به عبارت ایشان حالا زمان یا منفعت را می زاید یا اصلاً برای موضوع ملاک درست می کند.

ما می گوئیم که ملاک همیشه هست، منتها یک وقت آن ملاک تحقق خارجی دارد و یک وقت تحقق خارجی ندارد، پس زمان و مکان تأثیری نداشته اند. زمان و مکان آن ملاکی را که وجود دارد کشف می کنند و آن را به منصفه بروز و ظهور می رسانند. اینها این طور می گویند که من باب مثال اصلاً حکم به اهداء دم در زمان خود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بی معنا بود، اصلاً حکم و ملاکش در آن زمان نبوده است، اصلاً هیچ چیزی در آن زمان وجود نداشته است، احکام در آن زمان منحصر در موارد خاص بوده اند و ما در این زمان احکام جدیدی داریم یعنی انگار پیغمبر دوباره به رسالت مبعوث شده و احکام جدیدی را مطرح کرده اند.

عرض ما این است که پیغمبر بیشتر از یک بار مبعوث نشد. پیغمبر فقط ملاک آورد، در آن زمان این ملاک ها این مصادیق را داشتند اما مصادیق همان ملاک ها در این زمان این طور هستند. پس کأن رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم الآن می گوید که اهداء دم بلامانع است، همان رسول خدا در هزار و چهار صد سال قبل هم فرموده است که اهداء دم بلامانع است، منتها می فرمود که شما وسیله اش را بیاورید تا بتوانید از این استفاده محله کنید. این طور نبود که در آن زمان حرام بوده باشد و در این زمان حلال شده است که اصلاً به طور کلی آن حکم تبدل پیدا کرده باشد! نه خیر، زمان و مکان هیچ دخالتی ندارند! من باب مثال وقتی که رسول خدا می فرماید: «شراب حرام است»، آیا همان موقع می فرماید که اگر شما مریض بودی حلال است؟! نمی گوید! بلکه می فرماید که شراب حرام است، یک حکم را به عنوان حرمت خمر بیان می کند، یک حکم هم به عنوان شرب الدواء للمریض حلال بیان می کند یا می گوید که حفظ نفس از واجبات است. شما در اینجا دو ملاک دارید؛ یکی از این دو حرمت شرب خمر است و دیگری هم وجوب حفظ نفس و وجوب حفظ صحت و سلامت است؛ این دو ملاک را دارید و منتظر زمانی می مانید که خود را تحت این ملاک یا تحت ملاک دیگر قرار دهید.

وقتی که صحیح و سالم هستید و شراب هم هست، شما تحت ملاک حرمت واقع شده اید، چون الآن در اینجا احتیاجی به این ندارید و برای شما که الآن صحیح و سالم هستید، این حرام است.

اگر مریض شدید و طیب برای صحت شما شرب خمر را تجویز کرد، الآن شما تحت این ملاک قرار

می گیرید. این ملاک را چه کسی گفته است؟! همین رسول خدا صَلَّی الله علیه و آله و سلم گفته است، ولی رسول خدا نفرمود که امروز برای شما حلال است بلکه ایشان به عنوان ملاک کلی مطرح کرده اند که حفظ نفس واجب است و از آن طرف شرب خمر هم حرام است، شما تحت هر کدام از این دو ملاک قرار گرفتید باید عمل کنید. اگر منظورشان این است، در این صورت دیگر زمان و مکان دخالت ندارد.

تلمیذ: زمان و مکان ظرف تحقق می شود.

استاد: فقط ظرف تحقق است و غیر از این نیست!

تلمیذ: از اینها نقل شده است که شما موسیقی را که در رادیو گوش می دهید اگر موج را یک سانت آن طرف تر بگردانید و همین موسیقی را از عربستان گوش بدهید حرام است!

استاد: این دیگر از همین چرت و پرت هایی است که اینها نقل می کنند!

تلمیذ: یعنی اینها همین را می خواهند بگویند که مکان مؤثر است، زمان در حکم مؤثر است و این حرفشان خیلی در این موضوع صراحت دارد.

استاد: بله، یعنی همین مطلبی است که ایشان می گویند که اصلاً خود مکان جعل ملاک می کند! در حالی که جعل ملاک نمی کند بلکه کشف می کند.

تلمیذ: اینجا به حکومت برمی گردد یعنی آن حکومت چیزی را مقلد می کند.

استاد: حکومت که نمی تواند، حکومت فقط جنبه کاشفیت دارد، جنبه جاعلیت ندارد. یعنی حکومت پیغمبر، حکومت ائمه، حکومت غیر اینها، هیچ حکومتی جنبه جاعلیت ندارد بلکه فقط جنبه کاشفیت دارد؛ الا اینکه این جنبه کاشفیت به دست من نیست بلکه به دست حاکم است. من باب مثال حاکم هیچ وقت نمی تواند بگوید که زن خود را طلاق بده، بنده می خواهم او را بگیرم! می گویم که بیخود می خواهی بگیری! زن خودم برای خودم است ولی جنبه جاعلیت این طور نیست که حاکم بتواند و قدرت داشته باشد که حکمی را **مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِهِ** بر موضوعی بار کند. یعنی اگر هم می گوئیم: حاکم اختیار جعل دارد، حتی این هم جنبه کاشفیت دارد، چون حاکم مصلحت می بیند که الآن در این زمان باید این حکم بر این اساس در جامعه جریان پیدا کند، بر این اساس جعل می کند؛ والا حاکم غلط می کند که جعل کند! حاکم چه کاره است که جعل کند؟! حتی امام هم نمی تواند جعل کند! کلمات امام هم فقط جنبه حکایت دارند، [کلمات] پیغمبر هم جنبه حکایت دارند ولی صحبت در این است که شارع این مسئولیت و اختیار را به ید رسول قرار می دهد، نه به ید ابوبکر! این اختیار را به ید امام صادق علیه السلام قرار می دهد، نه به ید ابوحنیفه! در حکومت هم همین طور است. این طور نیست که اختیار جعل حکم **مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِهِ** باشد که روی تخت بنشیند و پای خود را هم روی پای دیگر بیندازد و همین طور جعل کند! نه خیر! لذا در جعل حکمی که می کند مسئول است! یعنی باید از حاکم سؤال کرد که شما

چرا و به چه دلیل این را جعل کرده‌اید؟!

وجه افتراق بین حاکم مسلمین و رسول خدا و ائمه علیهم‌السلام

آنها واسطه نفس‌الآمریه دارند، لذا هم سؤال ما از امام و رسول غلط است و هم آنها نباید جواب بدهند. حالا آنها بزرگواری می‌کنند و جواب‌هایی می‌دهند. افتراق بین حاکم مسلمین و رسول و امام در این است که حاکم براساس حکمش باید جواب دهد؛ یعنی شما باید پیش حاکم بیایید و بگویید که شما به چه دلیل امروز گفته‌اید که مردم باید این کار را انجام دهند؟! نمی‌تواند بگوید که تو حرف نزن! برو به دنبال کار خودت! من حاکم مسلمین هستم، هرچه بخواهم تشخیص می‌دهم!

حاکم نمی‌تواند جعل کند. کلام حاکم باید کشف از حکم واقعی یا حکم ظاهری باشد که او تشخیص می‌دهد؛ ولی نباید تشخیص او بدون مسئولیت باشد، مثل صاحب دکان [نیست] که دلش می‌خواهد یا تشخیص می‌دهد که مثلاً این امتعه را از اینجا بردارد و در آنجا بگذارد و امتعه آنجا را بردارد و در اینجا بگذارد. باید از حاکم پرسید این تشخیصی که شما می‌دهید بر چه اساسی است؟! براساس مشورت با چه مشاورینی است که شما این گونه تشخیص داده‌اید؟! براساس چه تحقیقاتی است که شما این گونه تشخیص داده‌اید؟! براساس چه نظریات فقهی‌ای است که شما این کار را انجام داده‌اید؟! باید جواب دهد! او نمی‌تواند جواب ندهد! این فرق بین امام و حاکم مسلمین است و نباید به او بر بخورد! به خاطر اینکه حاکم مسلمین مثل بقیه افراد است و فرق نمی‌کند.

فرق حاکم مسلمین با افراد عادی

إِنَّمَا الْكَلَامُ در اینکه من که یک فرد عادی و معمولی هستم، در اجرا و تنفیذ حکم اختیار ندارم ولی این اختیار از طرف شارع به حاکم مسلمین داده شده است. یعنی می‌خواهم این را بگویم که وقتی حاکم می‌خواهد حکمی را بگوید، بعد از اینکه مورد صلاح، متیقن شد و یا اینکه اکثری‌الظن شد، ظن به ثبوت بر ظن به نفی غلبه داشت، آن مهر و ختم حاکم مسلمین است که این را به مرحله تنجّز می‌رساند. بالأخره شخصی باید ختم کند و امضاء کند. اما اگر بخواهد بدون مشورت با دیگران و بدون احراز این خصوصیت، صرفاً **مِنْ تَلَقَّاءِ نَفْسِهِ** فتوا دهد و حکم کند، از نظر شرعی ما بر این اساس منجّزی نداریم.

حاکم مسلمین با امام فرق می‌کند؛ چون امام بر مصالح و مفاسد نفس‌الآمریه و بر ملاک و ملک و ملکوت اشراف دارد ولی حاکم مسلمین مانند یک فرد عادی است که هیچ فرقی با بقیه ندارد. بله، علمش بیشتر است، لذا به واسطه این علم بیشتر، اختیار تنفیذ و اجراء برعهده او می‌باشد؛ اما **مِنْ تَلَقَّاءِ نَفْسِهِ** با تشخیص خود و بدون مؤمّن و منجّز نمی‌تواند چنین حکمی را انجام دهد.

حالا صحبت در این مسئله به اینجا رسید که مرحوم شیخ حسین حلّی - اعلیٰ الله مقامه - موارد را طبق

روش مرحوم صاحب جواهر بیان فرموده‌اند - البته دوباره این بحث مرحوم محقق حلی و نظراتی را که به مطالب ایشان هست در جلسه بعد عرض می‌کنیم - و بیان کردند که به صرف انکار یک ضروری یا به صرف حلیت **کبیره من الكبائر** نمی‌توان به ارتداد و خروج از دین حکم کرد؛ الا اینکه ظواهر و قرائن امر این طور نشان دهند که این انکار در حکم انکار رسول است که در اینجا از باب انکار رسول، موجب خروج از دین خواهد بود.

لزوم مشورت بر حاکم مسلمین

تلمیذ: یکی از شرایط وجوب رسیدن فقیه به ولایت، مشورت است؟

استاد: بله، اصلاً حاکم مسلمین حق ندارد که بدون مشورت حکم دهد! این طور نیست که اینها می‌گویند که چون الآن [این فرد] حاکم شد پس هرچه حکم کند [باید عمل شود]! نه خیر، این طور نیست! باید با اهل صلاح مشورت کند و نظر آنها را در نظر بگیرد، باید اهل خبره را در نظر بگیرد، باید با لحاظ تمام این خصوصیات، در آخر وقتی که همه نظر دادند، حکمی را که به نظر اهل حلّ و عقد جامع می‌آید انجام دهد و حتی نمی‌تواند حکم خودش را انجام دهد.

حاکم فقط حکم امضاء کننده را دارد؛ یعنی جمع کننده افراد و به دست گیرنده... لذا بفرض اگر نود و نه نفر از اهل حلّ و عقد گفتند که باید این کار انجام نشود، آیا حاکم حق دارد که بگوید: «باید انجام شود»؟! چه کسی چنین حرفی را زده است؟!

لزوم شورایی بودن احکام و واحد بودن حاکم در حکومت اسلامی

تلمیذ: پس در این صورت آیا شما قائل به شورایی بودن هستید؟

استاد: بله. البته حاکم باید واحد باشد ولی تمام احکامش باید شورایی باشد.

تلمیذ: آیا این به خاطر عدم کمال حاکم است؟

استاد: بله، به خاطر همین است. اگر ما حاکمی مانند سید بحر العلوم - رضوان الله تعالی علیه - داشتیم دیگر حکمش فرق می‌کرد.

تلمیذ: فرمایشی که نسبت به حضرت سلمان داشتید که قول ایشان - انسانی که در وادی عرفان قرار می‌گیرد - از قول معصوم کاشفیت می‌کند، آیا همه این را قبول دارند؟

استاد: بله.

تلمیذ: این که فرمودید چیز جدیدی است. یعنی آیا حضرت عالی منظور خاصی داشتید؟!

استاد: بله، ما می‌خواستیم این را در بحث کلاسیک بیاوریم. والا اگر بخواهیم همین طور بگوییم، می‌شود مثل حرف‌های محیی الدین که در فتوحات است که اینها به او فحش می‌دهند! بعد اینجا هم جای [مناسب] آن

[بحث] نیست.

تلمیذ: اخیراً با یکی از آقایان بحثی داشتم و می‌گفت که ما الآن هم نیازمند به وحی هستیم تا اینکه بتوانیم مسائل را تشخیص دهیم. این اصطلاح «وحی مستمر» مستند به [اعتقاد] مسیحیت است، من به دنبال آن بودم که بینم چه حرف‌هایی زده‌اند؟ می‌گویند که الآن هم ما نیازمند افرادی هستیم، - غیر از معصوم - افراد عادی که به همان ملاکات برسند. گفتم که چه گفته‌اند؟! گفت که من فقط اسلام شما را دیده‌ام اما اینکه مرادشان چه است [نمی‌دانم]. بنابراین این مطلب خودش مؤید این است که در جهان شروع شده است، در مسیحیت هم

نظر مستشرقین راجع به دین

استاد: البته اخیراً یعنی حدود بیست یا سی سال پیش به این طرف، مطلبی مطرح شده و زیاد شده است؛ مخصوصاً این حرف را همین مستشرقین و به‌خصوص هانری گربن و امثالهم مطرح کرده‌اند که دین بدون ارتباط به غیب معنا ندارد و تنها دینی که در دنیا خود را مرتبط می‌داند، تشیع است. حتی اهل تسنن هم خود را جدا می‌دانند. این علامت حیات دین است؛ یعنی مثل خانه‌ای می‌باشد که تا وقتی صاحب‌خانه بالای سر آن است، این خانه زنده است و وقتی که صاحب‌خانه می‌رود دیگر گردوغبار می‌آید تا اینکه کم‌کم از بین می‌رود.

زنده بودن دین مستند به امام حیّ

دینی که مستند به یک امام حیّ است، آن دین همیشه زنده است چون همیشه از جانب امام حیّ به او افاضه و القاء می‌شود و خیرات و برکات نازل می‌شود.

علت اختلافات و تشکیل مذاهب اربعه در میان اهل سنت

فقط تشیع این‌گونه است. اهل تسنن می‌گویند که پیغمبر از دنیا رفت و تمام شد، و ما خودمان هستیم! لذا می‌بینیم که علت این همه اختلافات و تشکیل مذاهب اربعه و افرادی که آمدند - اصلاً معلوم است که فتاوی اهل تسنن چیست! - به‌خاطر این است که دین خودشان را تحت اشراف یک ولیّ حیّ قرار نداده‌اند، لذا سلیقه‌ها و اختلافات به‌وجود آمده‌اند. ولی دین اسلامی که تشیع به آن قائل است یک دین حیّ است، و اگر هم جهات انحرافی پیدا شود افرادی که مرتبط با غیب هستند جلوی جهات انحرافی می‌ایستند. به‌خاطر این است که ارتباطی با حیّ وجود دارد که آن حیّ از دریچه اینها و از ظهور اینها مطالب خلاف را کنار می‌زند و منتشر می‌کند تا اینکه معاندین و دشمنان نتوانند بر توافق با سُلُق^۱ مختلفه‌ای که دارند انحراف ایجاد کنند. این مطلب، در مسیحیت مطرح شده است.

^۱ . لغت‌نامه دهخدا: «کیسه بزرگ چرمینی را گویند که اصناف و اجلاف بر میان بندند... در تداول عوام جمع سلیقه است.»

تلمیذ: به خاطر وجود امامت و به تعبیر عام بحث ولایت است. یعنی به خاطر اعتقاد به وجود مقدس امام زمان علیه السلام این مطلب را مطرح کرده اند. اما اینها به عنوان یک امر عام هم این را مطرح کرده اند. استاد: بالأخره امام زمان را هم که قضیه شخصی نمی دانند. می گویند که امام زمان هم از باب یک ولی است یعنی باید یک نیروی غیبی دائماً این جریان را داشته باشد و کل نظام را داشته باشد و حتی اخیراً شنیده ام که می گویند: کل نظام را یک امر غیبی دارد. تلمیذ: ... ؟

استاد: بله، حتی مسیحیت. حالا امام زمان مربوط به تشیع و امثال ذلک است ولی می خواهند همان امام زمان را به کل ملل و نحل گسترش دهند؛ یعنی فقط امام زمان شما نیست بلکه برای ما هم هست. یعنی می خواهند جنبه جامعی به او بدهند و این از صحبت هایشان برمی آید و خیلی مهم است. می خواهند بگویند که این ولایت فقط در یک فئه خاص و در یک ملت خاص اعمال ولایت نمی کند بلکه کل عالم را تدبیر می کند. تلمیذ: آیا اصطلاح وحی مستمر غیر از این مسائل است؟ استاد: بله.

اللهم صلّ علی محمد و آل محمد